

Recenzja

rozprawy doktorskiej Joanny Cieślikowskiej

Poczucie własnej i zespołowej skuteczności nauczycieli w pracy z uczniami z wybranymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Filipiak
(Bydgoszcz, 2014, ss. 432)

Dysertację doktorską mgr Joanny Cieślikowskiej, przygotowaną pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Filipiak, uznaję, powiem od razu, nie tylko za dzieło oryginalne, spełniające wymogi formalne stawiane tego typu pracom, ale i bardzo potrzebne ze społeczno-pedagogicznego punktu widzenia. W przestrzeni edukacyjnej współczesnej szkoły w Polsce częściej niż jeszcze 15-20 lat temu dostrzega się i nazywa wyzwania, które niesie dekretem już także ogólnie pedagogika włączająca, ale pytanie o strategie wsparcia nauczycieli w wynikających stąd zadaniach, cedowanych - chciałoby się powiedzieć „jak zwykle” – na barki nauczycieli, pozostaje otwartym. Badania nad poczuciem skuteczności u nauczycieli pracujących z uczniami zdolnymi i z dysleksją podjęte przez mgr Joannę Cieślikowską, nie tylko wzbogacają dzięki ich oryginalnej konceptualizacji, skali, zaawansowanym statystycznie analizom zgromadzonego materiału empirycznego, poznanie sfery inkluzji w polskiej szkole, ale i przyczyniają się do demistyfikacji w dużym stopniu oficjalnego dyskursu edukacyjnego (i to zarówno jego wiązki politycznej jak i eksperckiej) i jako takie nie powinny pozostać niezauważonymi przez kreatorów dokonującego się (?) przesunięcia paradygmatycznego w edukacji (nie tylko szkolnej). Inkluzja nie jest/nie może być wyłącznie opowieścią o uczniach jako osobach w rozwoju ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Pedagogika włączająca, wymagająca redefinicji sposobów bycia w światach uczenia się wszystkich podmiotów edukacji, i to w znaczeniu indywidualnym oraz systemowym, wymaga wsparcia w tych procesach nauczycieli, po/myślenia o nich jako o ich animatorach (a nie tylko wykonawcach). Rzetelne diagnozy poczucia skuteczności w personalnym i zespołowym wymiarze nauczycieli podejmującymi już to inkluzyjne zadanie, czynnika stanowiącego jeden z fundamentów - jak przekonują rekonstrukcje teoretycznego i badawczego dyskursu prowadzone na kartach dysertacji – „skutecznej” zmiany w interesującym nas tu obszarze, stanowią więc nie tylko potwierdzenie kwalifikacji Doktorantki do samodzielnego prowadzenia badań, ale stanowią też konkretny wkład do nauki i praktyki edukacyjnej.

Kierując się formalnymi wymogami stawianymi kandydatom do pierwszego stopnia naukowego skupiam się w kolejnych akapitach recenzji na: (a) udzieleniu odpowiedzi na pytanie, na ile treść pracy odpowiada jej tytułowemu sformułowaniu, (b) oszacowaniu układu i struktury pracy wraz z oceną kompletności formułowanych tez przy jednoczesnym (c) określeniu wartości merytorycznej pracy, w tym na „zbadaniu” jej spójności teoretyczno-metodologicznej z (d) oceną strony formalnej tekstu.

Biorąc pod uwagę formalny wymóg wyraźnego określenia w tytule pracy przedmiotu badań stanowiących jej podstawę stwierdzić należy, że treść przedstawionego do recenzji tekstu w pełni, a nawet z nawiązką, odpowiada jej tytułowemu sformułowaniu. W trakcie lektury okazuje się bowiem, że za precyzyjnym, wydawać się może mało dyskursywnym, aby nie powiedzieć dość specjalistycznym określeniem w nim przedmiotu badań, znajdujemy ponad 400 stron opisów, rekonstrukcji, analiz i interpretacji odpowiadających przyjętemu w badaniach interdyscyplinarnemu podejściu otwierającemu na pogłębione rozumienie kontekstów, wagi i ograniczeń poczucia własnej i zespołowej skuteczności nauczycieli pracujących w szkołach publicznych w warunkach „zadekretowanej” już (?) odgórnie inkluzji. Skupienie na pracy z uczniami z dysleksją i tymi określanymi jako jednostki zdolne, można w odniesieniu do założeń i realnych praktyk inkluzji potraktować jako rodzaj kolektywnych przypadków egzemplifikujących doświadczanych szerzej na „scenie” problemów.

Struktura tej liczącej 436 stron pracy odzwierciedla kontekst i sposób podjęcia poszukiwań stanowiących jej podstawę (a więc ramy ich konceptualizacji, metodologiczne podstawy decyzji leżących u podstaw badań własnych, opis ich przygotowania i realizacji oraz prezentację i interpretację uzyskanych wyników). Oprócz *Wprowadzenia*, *Zakończenia*, *Bibliografii* i obszernego *Aneksu* oraz streszczeń w języku polskim i angielskim, tekst jest podzielony na trzy części – teoretyczną, metodologiczną i empiryczną.

Wprowadzenie o konwencjonalnym charakterze (prezentuje uzasadnienie wyboru tematu, przedmiot i cele badań oraz zawiera szkic treści poszczególnych rozdziałów), dzięki zgrabnej formule (narracji) zapowiada od razu (i przekonująco) oryginalność i inne walory „projektu”. Zapoznaje czytelnika z pedeutologicznym kontekstem badań dotyczących poczucia sprawczości nauczycieli, uzasadnieniem zajęcia się w badaniach własnych nauczycielami pracującymi z „tylko” dwoma typami uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych - zdolnymi i z dysleksją, oraz z przyjętą w badaniach na podstawie studiów literaturowych czterokomponentową koncepcję poczucia sprawczości nauczycieli:

- *interteacher component* 1 (poczucie skuteczności w aspekcie indywidualnych działań podejmowanych w pracy z i wobec uczniów zdolnych i z dysleksją
- *intrateacher component* 2 (poczucie skuteczności w aspekcie pracy w zespole)
- *intrateacher component* 3 (poczucie własnej skuteczności odnośnie do wypełniania zadań związanych z pełnieniem roli zawodowej)
- *interteacher component* 4 (uogólnione poczucie skuteczności).

Dowodzi też, że mimo wskazywanych w dyskursie poświęconym praktyce „zapotrzebowaniu na badania usprawniające i unowocześniające szkolną działalność pedagogiczną” (s. 9) z jednej strony, i wyodrębnienia niecałe 20 lat temu w poszerzonej teorii samoskuteczności Alberta Bandury konstruktowi skuteczności zespołowej nauczycieli - z drugiej, nie tylko nie pojawiły się dotąd na ten temat szersze projekty badawcze, ale i nie podjęto wysiłku w kierunku wypracowania adekwatnych narzędzi badawczych. Pojawiające się w niewielkiej liczbie publikacje mają, zdaniem Doktorantki, głównie charakter studiów teoretycznych opartych na literaturze obcojęzycznej. Zarysowany w ten sposób kontekst badań własnych, przedstawienie na tym tle celów (poznawczych i praktyczno-wdrożeniowych) odzwierciedla, co zresztą na dalszych kartach Autorka wprost przyznaje, ich osadzenie w funkcjonalizmie. Cele badawcze dotyczą empirycznego rozpoznania poczucia skuteczności w opisanych wyżej wymiarach z uwzględnieniem zróżnicowania ze względu na staż, stopień

awansu, dodatkowe kwalifikacje, certyfikowane kompetencje oraz sukcesy osiągnięte w pracy przez nauczycieli. Co do zakładanych celów praktyczno-wdrożeniowych Autorka, zgodnie z konwencją, zwraca uwagę na możliwości formułowania w oparciu o wyniki badań określonych rekomendacji zarówno pod adresem oświaty, jak i kreatorów programów kształcenia wstępnego i doskonalenia zawodowego nauczycieli. W kontekście tym podkreśla też wartość implementacyjną wypracowanego w badaniach Indeks *SPOSUN (Indeksu Specyficznego Poczucia Skuteczności u Nauczycieli)* oraz przetestowania *Modelu zespołowego poczucia skuteczności w szkole* autorstwa Goodarda i in.).

Wprowadzenie w taki właśnie sposób do dalszej lektury, zapowiadające intrygująco, bo zapowiadający możliwość wyjścia w recenzji poza formalne wskazanie oryginalności podjętych badań i „zbadania” kompetencji teoretyczno-metodologicznych Doktorantki uprawniających do samodzielności badawczej, znajduje spełnienie w dalszej lekturze poszczególnych rozdziałów dysertacji.

Część pierwsza pracy, zatytułowana *Ramy teoretyczne*, konstituowana jest przez trzy rozdziały. Pierwszy i drugi poświęcone są teoretycznym, badawczym i praktycznym kontekstom bycia - w ramach edukacji włączającej - nauczycielem uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, szczególnie w odniesieniu do osób zdolnych i z dysleksją. Trzeci, poświęcony jest wyodrębnieniu z szerszego tła (palety definicji, teorii, modeli i wyników dotychczasowych badań empirycznych w interesującym Autorkę polu na przecięciu subdyscyplin (psychologii społecznej, pedagogiki specjalnej i szkolnej oraz pedeutologii), konstruktowi poczucia sprawczości własnej i zespołowej nauczycieli. To „lejkowe” ujęcie, sytuujące przedmiot badań własnych w szerszym dyskursie teoretyczno-empirycznym, ukazujące wewnętrzne zróżnicowanie dyskursów dotyczących ich tła¹ oraz szeroko rozumianego terenu badań (edukacja włączająca w Polsce)², jak i ewolucję teorii stanowiących podstawę wraz z wynikającymi stąd sposobami definiowania w prowadzeniu badań dotyczących samo- i zespołowej skuteczności nauczycieli, odzwierciedlają nie tylko erudycję Doktorantki w sytuowaniu własnego projektu w wybranym polu problemowym, ale dzięki przyjętej linii narracji (co, dlaczego, po co i jak zostało zbadane oraz za pomocą jakich kluczy zinterpretowano uzyskane wyniki i jak szeroko pozostaje luka w dotychczasowym systemie wiedzy o *status quo* w interesującym nas tu obszarze) przekonuje nie tylko o oryginalności

¹ W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Nauczyciel – wokół podstawowych kategorii pełnienia roli*, Doktorantka skupia się na dyskusji społecznych oczekiwań wobec tej praktyki społecznej ujętej w ramy głównych paradygmatów, czyli sposobów myślenia o nauczaniu jako misji, zawodzie, profesji, i na rekonstrukcji odpowiadających temu rozróżnieniu podstaw i praktyk przygotowywania (się) do pełnienia tej roli (kwalifikacje, kompetencje, rozwój profesjonalny) oraz wymiarach dojrzałej osobowości (autonomia, indywidualizm, podmiotowość).

² W rozdziale drugim, utrzymanym w konwencji pytania (w znaczeniu czasownikowym) o nauczyciela uczniów zdolnych i z dysleksją dokonana została rekonstrukcja głównych dyskursów w tym obszarze (zarówno teoretycznych jak i badawczych oraz praktycznych) zwieńczona zarysowaniem pewnego zróżnicowania oczekiwań i warunków funkcjonowania nauczycieli uczniów „nietypowych”, jak to ujmuje Autorka (s.97), co prowadzi już wprost do zasygnalizowania problemu poczucia przez skuteczności.

podjętego problemu ale i wadze przyjętego sposobu jego rozwiązania. Wobec wyraźnego we współczesnym dyskursie badawczym w pedagogice, w tym także w pedeutologii, przesunięcia ku badaniom jakościowym, prowadzone profesjonalnie, zgodnie ze wszystkimi regułami „sztuki”, badania ilościowe, niosące rezultat w postaci makro- i mezoteorii, są niezbędne dla budowania swoistego rusztowania dla badań naturalistycznych, inspirowanych interpretatywizmem. Wobec polityczno-oświatowego dyskursu wymagań z jednej strony i pedagogicznych rekomendacji ze strony teoretyków i badaczy z drugiej, pytanie o kondycję nauczycieli uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, stającymi codziennie na realnej scenie, uczestniczących w wewnętrznej grze z władzami lokalnymi, mierzone poczuciem ich indywidualnej i zespołowej skuteczności, wydaje się być we wskazanym wyżej kontekście niezwykle istotnym.

Część II zatytułowana *Metodologia badań własnych*, stanowiąc analityczne rozwinięcie wcześniejszych zapowiedzi, w którym Autorka dokonując kolejno rozstrzygnięć terminologicznych, omawiając bazową w jej badaniach teorię samoskuteczności i wybrane modele poczucia skuteczności nauczycieli, rysując perspektywy badawcze w aspekcie wpływu poczucia skuteczności na postawy i działania, oraz kreśląc stan dotychczasowych badań w interesującym ja obszarze pedeutologii, przekonuje o dobrym przygotowaniu do podjęcia wskazanego wyzwania. Prócz krótkiego wstępu (wprowadzanego także przy pozostałych rozdziałach) składa się z dwóch rozdziałów. Pierwszy z nich zatytułowany *Ramy konceptualne badań* poświęcony jest prezentacji podstaw szczegółowych decyzji w zakresie metodologii badań własnych, czyli dyskusji głównych paradygmatów badawczych stosowanych w naukach społecznych z końcową konkluzją wskazującą – zdaniem Autorki - na koherencję założeń funkcjonalizmu, normatywizmu i postpozytywizmu, czyli tych typów paradygmatów, które pozostając adekwatnymi do teorii społecznego uczenia się Alberta Bandury, z której wywiedziony został szczegółowy przedmiot badań, dają rękojmię uzyskania w wyniku badawczego postępowania (czyli modelu hipotetyczno-dedukcyjnego z wnioskowaniem dedukcyjnym) wyjaśnień nomotetycznych danego fragmentu rzeczywistości społecznej pozwalających na odkrycie ogólnych praw i prawidłowości nim i w nim występujących. Dalej, Doktorantka prezentuje inne szczegóły strategii postępowania, czyli korelacyjne badanie ilościowe w planie przekrojowym oraz metody służące gromadzeniu danych opisujących badanych wraz z aspektami ich działania na wymiarach reprezentujących zmienne nieobserwowalne szacowane za pomocą testów, określających poziom natężenia tychże cech (zmiennych zależnych) oraz sondaż diagnostyczny i jak się w dalszej części dowiadujemy także analizę dokumentacji, pomagające zbierać dane dotyczące zakresu i stopnia występowania zmiennych niezależnych, które zostały następnie skorelowane z różnymi wymiarami głównej zmiennej.

Ten metodologiczny fragment dysertacji budzący uznanie ze względu na ujawnienie w nim samoświadomości podstaw teoretycznych badań własnych (nie zawsze w projektach realizowanych w konwencji ilościowej mamy do czynienia z tak detalicznym jego przedstawieniem (uzasadnieniem) na tle innych podejść i to rekonstruowanych w oparciu o kilka typologii), prowadzi ją już wprost do określenia przedmiotu i celu badań, sformułowania problemów i hipotez badawczych oraz szczegółowego katalogu zmiennych oraz narzędzi, doboru próby badawczej i terenu badan. Walorem tych szerokich i zarazem szczegółowych prezentacji jest zamieszczenie w tekście tabel i wykresów czyniących lekturę nieco łatwiejszą.

Docenić też warto zamieszczony w rozdziale opis konstruowania autorskiego testu SPOSUN (Indeksu Specyficznego Poczucia Skuteczności u Nauczycieli), który Autorka zastosowała w pomiarach oprócz trzech innych narzędzi standaryzowanych przez Polskie Towarzystwo Psychologiczne takich, jak: Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności – GSES, Profil Kompetencji Społecznych – PROKOS, i Norweska Skala Poczucia Własnej Skuteczności – NTSES.

Ostania część pracy poświęcona jest prezentacji wyników badań własnych. Adekwatnie do przyjętego planu badawczego występują w niej dwa rozdziały. Pierwszy z nich, noszący tytuł *Wielowymiarowa charakterystyka badanej zbiorowości. Analiza opisowa* (dodam w tym miejscu, że próba badawcza obejmowała 300 nauczycieli dobranych w drodze dość skomplikowanej procedury ze szkół województwa kujawsko-pomorskiego) obejmuje odpowiedzi na pytania typu „jak jest”, dotyczące wszystkich występujących w badaniu zmiennych – zarówno zależnych jak i niezależnych (bez uwzględniania występujących między korelacji). Lektura tego bogatego w „statystyki” tekstu przekonuje o rzetelności Doktorantki co do adekwatnego doboru i stosowania technik statystycznych obejmujących analizy zgromadzonych danych i dużą sprawność w posługiwaniu się narzędziami służącymi do prezentacji ich wyników (zob. m.in. tablice częstości i tablice statystyk opisowych, wykresy słupkowe i wykresy pudełkowe). Podkreślić także należy, że na tym etapie znajdujemy interesujące materiały różnicujące opisy - ze względu na badane zmienne – nauczycieli uczniów zdolnych i tych pracujących z osobami z dysleksją, które lapidarnie można ująć w ten sposób: im bardziej sytuacja działania oddala się od zastanej kultury nauczania, którą parafrazując Chomsky’ego określa się jako gramatykę edukacji³, tym mniejsze poczucie skuteczności u nauczycieli (uczniowie zdolni wszak sobie jakoś radzą w dominującym modelu pracy frontalnej, a praca z osobami z trudnościami w uczeniu się wymaga już w większym stopniu indywidualnego podejścia).

W rozdziale VII (*Poczucie własnej i zespołowej skuteczności nauczycieli w pracy z uczniami z dysleksją i z uczniami zdolnymi. Analiza współzależności*) Autorka, posługując się dwuzmienną analizą związków między zmiennymi występującymi w badaniu, umożliwiającą udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy zachodzą między nimi zależności, i jeśli tak to jak one są silne i w jakim kierunku przebiegają, oraz analizując je za pomocą współczynnika korelacji Spearmana, udziela odpowiedzi na dwa główne pytania postawione w pracy: (1) jaki jest związek między sześcioro różnymi komponentami skuteczności nauczycieli, oraz (2) jaki jest związek między poczuciem własnej i zespołowej skuteczności nauczycieli w pracy z uczniami z dysleksją i z uczniami zdolnymi a innymi ich cechami (m.in. takimi jak staż i stopień awansu zawodowego, dodatkowe kwalifikacje i certyfikowane kompetencje, osiągnięte sukcesy i kompetencje kooperacyjne). Podobnie jak niezwykle znaczącym dla rozpoznawania stanu sceny inkluzji w Polsce, jest wynik analizy opisowej w postaci „modalnej sylwetki nauczyciela” (zob. s. 347-349), wskazujący nie tyle jaki powinien być, ale jaki jest dominujący w danej zbiorowości zbiór cech nauczyciela, to w odniesieniu do rezultatów badań własnych przedstawionych w rozdziale siódmym, znajduję dookreślenie wysuniętej odnośnie do opisu w rozdziale VI supozycji. Okazuje się bowiem, że o ile wyniki dotyczące poczucia uogólnionej i

³ Zob. Czerepaniak-Walczak M. (2020) Jak zmienia się gramatyka edukacji? *Forum Oświatowe*, 32 (1/63), s. 13-23, <https://doi.org/10.34862/fo.2020.1.1>

odnoszonej do pracy z uczniami zdolnymi skuteczności nie są zdaniem Autorki „zatrważające”, to oceny takiej nie można już sformułować odnośnie do poczucia skuteczności budowanego na kompetencjach kooperacyjnych. Ustalenie to warto potraktować jako paradygmatyczne wyzwanie stojące nie tylko przed głównymi podmiotami kształcenia i doskonalenia nauczycieli, ale i (a może przede wszystkim) organizatorami szeroko rozumianych warunków pracy nauczycieli. Wielość dyskursów zmiany – niekonicznej przystawalności wymagań ze strony władz centralnych i rekomendacji formułowanych przez teoretyków i badaczy edukacji, „przepracowywane” wszak zostają w realnej szkole, w konkretnym otoczeniu, poddawanej procesom lokalnego nią zarządzania⁴.

Konkluzje końcowe

Podsumowując przedstawione wyżej opinie stwierdzam, że koherencja wszystkich warstw pracy, jej spójność teoretyczna, metodologiczna i pedagogiczna, w połączeniu z demonstrowaną na jej kartach postawą zaangażowania, mierzonego zarówno rozmachem jak i solidnością poczynań, sprawia, że jej lekturze towarzyszy nie tylko ciekawość poznawcza, ale i krytyczny namysł nad jej szeroko rozumianym potencjałem aplikacyjnym. Przedstawiane rezultaty mają bowiem znaczenie zarówno dla nauki jak i praktyki. Poszerzając wiedzę o nauczaniu o empiryczny ogląd procesów inkluzji w szkole z perspektywy poczucia indywidualnej i zespołowej skuteczności nauczycieli, wiedzy zdobytej dzięki kompetentnej konceptualizacji badań ilościowych z zastosowaniem trafnie dobranych technik i narzędzi pomiaru oraz analiz statystycznych wraz z adekwatną do uzyskanych ustaleń interpretacją uzyskanych wyników, otwierają przestrzeń do podejmowania kolejnych projektów badawczych w tym samym (neopozytywistycznym) lub innym paradygmacie (konstruktywistycznym czy uczestniczącym). Biorąc pod uwagę poszerzoną w stosunku do obowiązującej w pracach tego typu konwencji prezentację podstaw metodologicznych badań własnych Autorka wydaje się także być tego potencjału w pełni świadomą. Zapowiada bowiem nie tylko przygotowanie do druku serii artykułów wysycających nie wykorzystane w pracy analizy zgromadzonego w trakcie badań danych i ich analiz, ale dzieli się też w końcowej refleksji zainteresowaniem wiedzą, którą o interesującym ją fenomenie mogłyby przynieść badania poprowadzone z oddolnej perspektywy, oddające głos nauczycielom uczniów zdolnych i tych z dysleksją (s. 363) bez narzucenia im w kwestionariuszach szczegółowych zagadnień do wypowiedzania się.

Podmiotom polityk i praktyk edukacyjnych nastawionych na zmianę *status quo* w interesującym nas tu obszarze edukacji szkolnej nie tylko przedstawione w rozprawie wyniki badań i wynikające z nich wprost rekomendacje, ale co podkreśla sama Autorka na stronie 361, zawarte w pracy analizy teoretyczne, dostarczyć mogą ważkich argumentów i kierunków na rzecz wzmacniania poczucia skuteczności nauczycieli mierzących się z codziennymi wyzwaniami inkluzji w polskich szkołach. Stąd, zarówno ze względu na innowacyjność prezentowanego w rozprawie projektu oraz inspirujące do podjęcia konkretnych zmian

⁴Zob. Evans L. (2003), Professionalism, professionalism and development of education professionals, *British Journal of Educational Studies*, 56(1).

systemowych, wnoszę o jej **wyróżnienie** i opublikowanie po dokonaniu skrótów w formie monografii lub artykułów w czasopismach.

Podsumowując wszystkie przedstawione w recenzji opinie stwierdzam, że w rozprawie doktorskiej mgr Joanny Cieślikowskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Ewy Filipiak podjęty został **ważny** (nie tylko z pedagogicznego punktu widzenia) i oryginalnie rozwiązany **problem naukowy**. **Wnoszę zatem o przyjęcie dysertacji i dopuszczenie Doktorantki do publicznej obrony**. Spełnione zostały wszystkie wymagania (zob. Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.) odnoszące się zarówno do warstwy merytorycznej, metodologicznej jak i praktycznej.